

Informacijos sutrikimai: pavojai ir galimybės – skaitmeninių medijų ir informacijos raštingumui?*

Divina Frau-Meigs

Sorbonne Nouvelle universitetas

MILID ir ORBICOM „Savoir Devenir“ pirmininkė

GAPMIL Europos poskyris

Aptariant pagrindinius pasikeitimus, sukurtus „socialinio posūkiu“ – pasirodant socialinėms medijoms pristatoma trijų interneto „kontinentų“ suformuota drastiška ekosistemos kaita. Šie pokyčiai sudarė sąlygas – „informacijos sutrikimų“ konteksto išgalėjimui, tokiems kaip radikalizmas ir dezinformacija. Šioje publikacijoje analizuojami pavojai ir galimybės Medijų ir informacijos raštingumui (MIR): viena vertus, *išauga* faktų tikrinimas ir socialinių medijų platformų interferencija; kita vertus, MIR epistemologijos plėtimasis ir MIR paradigmos poslinkis, sukeltas informacijos sutrikimų. Tyrimas baigiamas aptariant MIR veiklos strategijas XXI amžiuje.

Pagrindiniai žodžiai: socialinės medijos, Medijų ir informacijos raštingumas (MIR), dezinformacija, faktų tikrinimas, epistemologija

Perėjimas nuo Web 1.0 (*online mass media*) į Web 2.0 (*pure player* socialinę medijų platformą) yra radikalus paradigmos pasikeitimas, transformuojantis momentas, kuris postmodernistinį pasaulio matymą ir linijinį visuomenės organizavimą paverčia praeitimi. Informacija kaip žinios, *docs* (dokumentai) ir duomenys valdo¹ mūsų kasdienybės kompleksiską konstrukciją ir pastūmėja į „kibernetinę“ pasaulėžiūrą. Postmodernizmo baigtis ir kibernetikos aušra akivaizdžiai juda iš erdvės apribojimų į de-teritorializaciją, iš laiko apribojimų į belaikiškumą, iš materialumo apribojimų į simuliavimą ir iš žmogaus apribojimų į disintermediaciją (Frau-Meigs 2012).

Tokie dideli pasikeitimai rizikingi demokratijai, jeigu nėra lydimi kibernetinės medijų ekosistemos, susiformavusios dėl skaitmeninio proveržio, supratimo, nes medijos padeda kurti viešąsias nuomones ir formuoja sprendimus, susijusius su balsavimu ir dalyvavimu visuomenėje. Paradigmos poslinkis reikalauja keisti požiūrį į švietimą ir XXI amžiaus įgūdžius, puoselėjant skaitmeninių medijų ir informacijos raštingumą (MIR) – *Media and Information Literacy* (MIL) ir atnaujinant žinias, kai pereinama nuo senosios linijinės spaudos iki kibernetinio multimedijos žiniatinklio. Atsižvelgiant į tokias pasikeitimų apimtis, reikia kritiškai apmąstyti tarpusavyje kon-

¹ Originali žodžio „cyber“ reikšmė graikų kalboje reiškia *vairuoti, vadovauti*.

* Publikacija parengta, remiantis pranešimu, skaitytu UNESCO Pasaulinės Medijų ir informacijos raštingumo savaitės metu organizuotoje tarptautinėje konferencijoje, kuri vyko Kaune 2018 m. spalio 24 dieną.

kuruojančius naratyvus: vartojimo kultūra *versus* dalyvavimo kultūra, nuosavybės modeliai, kurie prekiauja turiniu, *versus* atviros nemokamos informacijos prieigos, dalijimasis bendrais dizaino resursais *versus* bendradarbiaujančios *wiki* kontribucijos. Medijų naratyve redaguojantis žinių modelis varžosi su informacijos brokeriavimo modeliu, kuriame tarpininkai kaip *infomediaries* (Google ir Facebook daugiausia) renka reklamų pajamas (Moeglin 2007).

1. Drastiškas ekosistemos pasikeitimas: *įžeminti virtualūs kontinentai*²

Šiame perėjimo laikotarpyje metaforos, kurios taikomos internetui, pakito, kaip ir žmonių kibernetikos suvokimas. Ankstyvasis žaismingo „*surfing on the web*“ (naršymo tinkle) vaizdas koegzistuoja kartu su dabartine „*data mining*“ (duomenų kasybos) vizija. Nepakartojamą virtualių greitkelių lengvumą grindžia smarkus dyzelinu varomų duomenų centrų užterštumas. Pasak Yochai Benklerio, *trys interneto sluoksniai* prisideda prie „įžeminimo“: „fizinės infrastruktūros“ sluoksnis, per kurį informacija keliauja, „loginis“ kodų sluoksnis ir protokolai, kurie kontroliuoja infrastruktūrą, ir „turinio“ sluoksnis, kuris susideda iš informacijos, keliaujančios per tinklą (Benkler 2011). Jie padeda suprasti de-teritorializavimo sukurtą naują geopolitiką, visuotiniškumą, simuliaciją ir disintermediaciją. Ši geopolitika atveria dar vieną naujų žemynų metaforą – kontinentinę apimtį lemia tai, kad tokia socialinė medija, kaip Facebook, gali didžiuotis 2 bilijonais *online* prisijungusių žmonių, siūlo savas taisykles ir paslaugų teikimo sąlygas.

1.1. Pradedant nuo naršymo...

Nuo susikūrimo pradžios Amerikos komercinės medijos, prisijungdamos prie interneto, išplėtojo trijų sluoksnių *brodžio nugarkaulio* internetą. Ši trijų sluoksnių sistema sukūrė „mėlynąjį žemyną“, užpildytą telekomunikacijos kompanijų ir kabelinių operatorių (kaip Cisco, Comcast ir kt.), naudojimo sistemų (kaip Apple, Microsoft ir pan.), navigatorių (kaip Safari), paieškų sistemų (kaip Google, Bing ir kt.) ir socialinių medijų (kaip Facebook, YouTube, Twitter ir pan.). Bendrai paplitęs *mėlynumas* yra iš dalies rinkodarinė strategija, nes tos sistemos siekia kopijuoti viena kitą, pasirenkant prekės ženklo vietą ir logotipą (1 skaidrė).³ Simboliškai mėlyna spalva nėra

² Nors jie atrodo „OFF THE AIR“ virtualūs interneto kontinentai iš tikrųjų yra prijungti, įžeminti prie *tikrojo gyvenimo* sistemų.

³ Šiuolaikiniame kontekste šis dokumentas neįtraukia Raudonojo kinų interneto žemyno, kuris vis dar nėra pakankamai reprezentuojamas Europoje. Jis taip pat susideda iš trijų kontinentinių sluoksnių: *telcos* (China unicom), eksploatacijos sistemos (Huawei), paieškos sistemos (Baidu), socialinės medijos (Sina Weibo). Kiniškame kontekste raudona spalva reiškia sėkmę ir laimę (ir kai kuriuose internete „brenduose“ gali būti derinama kartu su žalia). Ši spalva gali būti taip pat kaip nuoroda į komunistinę – specifinę kontrolę ir *Great Firewall* informacijos cenzūrą.

atsitiktinis pasirinkimas: mėlyna yra raminanti spalva, panaikinanti visus pykčius, susijusius su sistemų naudojimu ir veiklomis. Kartu ji primena naršymą informacijos super-greitekelių oro bangose metaforą ir reiškia laisvės jausmą, patogumą ir *user-friendliness* (draugiškumą vartotojui). Tai yra išsiskiriantis vartojimo kontinentas, prekiaujantis turiniu ir paslaugomis, kuriame dalyvavimas įgauna dalijimosi bendra aplinka ir įsipareigojimo formą.

Kartu su šiuo mėlynuoju žemynu iškilo kitas – oranžinis žemynas. Šio žemyno spalvos kodas taip pat prasmingas: oranžinė spalva išsiskiria kaip vibruojanti, laiminga spalva, reprezentuojanti džiaugsmą, kuris veikia dvasiškai ir kūrybiškai; atsparumo ir alternatyvumo spalva, „laisvas“ ir „atviros prieigos“ kodas (2 skaidrė). Tai kiek kitaip žaisminga aplinka, išreiškiama žvėrių (lapių, antilopių gnu, ančių, pingvinų ir kačių) vaizdiniais, kuri primena ankstyvasias *online* laisvės vizijas kaip priešprieša informacijai, apdorojamai neaiškiais patentuotais algoritmais. Tai dalyvavimo, atviros prieigos ir bendradarbiaujančios *wiki* kontinentas, kuriame vartojimas yra mažiau pastebimas ir veikiantis labiau kaip išvestinė priemonė.

1.2. ... pereinant į kasyklą

Taigi šalia šių gana *tikrų* kontinentų iškilo kitas, *juodasis žemynas* ir duomenų rinkimas tapo duomenų kasimu, taip pat vadinamu ir „juodoju tinklu“ (3 skaidrė). Juodumas reiškia mįslingumą ir paslaptį. Bet taip pat ir sąmoningai pasirinktą blogį. Jis siejamas su šifravimu, informacijos kaip galios ir paslapties suvokimu, taip pat yra nuoroda į nelegalius veiksmus, turinčius *velniškų* tikslų.

Čia gyvena *hakeriai* ir piratai, vyksta prekyba nelegaliais vaistais, draudžiamomis medžiagomis, paplitusi nelegali ginklų prekyba ir t. t. Spalvos sudėtyje yra šiek tiek violetinio atspalvio, kuris reprezentuoja užslėptą galią ir energiją, kuri gali būti anonimiškai naudojama geriams arba blogiems tikslams kaip ir kriptografija. Šiame žemyne dalyvavimas ir vartojimas susimaišo pačiais chaotiškiausiais būdais.

2. Informacijos sutrikimų atsiradimas

Ižemintas kontinentinis geopolitiškas interneto vaizdas gali būti kritikuojamas, bet jis yra vertinamas dėl milžiniškos valdymo reorganizacijos ir „skaitmeninio“ pasaulio galios. Priešdėlis „kiber-“ lydi šį pasikeitimą kaip kiber-nusikaltimai (elektroniniai nusikaltimai), kiber-aktyvizmas, kiber-karas ir kiber-tyčiojimas, kurie rodo į kibernetikos aktualumą, atskleidžiant *online* pavojus ir galimybes (priešingai „e-“ priešdėlio, kaip e-karas arba e-nusikaltimas, dariniai, kurie nėra vartojami).

Šie kontinentai turi lengvai praeinamas, vadinamąsias korėtas sienas – *porous borders* tarp skirtingų kontinentų, daugiausia dėl loginio sluoksnio paslankumo. Šis pereinamumas padidėjo su „socialiniu posūkiu“, kitaip sakant – socialinių medijų pasirodymu 2004–2006 metais. Jų įtraukimas į Amerikos vertybinių popierių biržą 2012 metais taip pat sukūrė pralaidžias sienas su tikrojo visuomeninio gyvenimo problemomis, kadangi biržos makleriai, reikalaudami rezultatų, daro spaudimą

skaitmeninėms ekosistemoms. Nuo tada virtualūs žemynai palaiapsniui susiliejo su geopolitiniais kontinentais. 2012 metai – tai data, žyminti dviejų konkrečių neregėtų „informacijos sutrikimų“, kurie paveikė viešąją nuomonę visame pasaulyje: *online* radikalizmo ir *online* dezinformacijos, atsiradimą.

2.1. Radikalizacija tamsiajame žemyne

Karas Sirijoje prasidėjo ISIL teroristinių atakų serija Vakarų pasaulyje, nuo 2012 metų ir už jo ribų. Radikalėjimas *online* srityje plėtojasi daugiausia *juodajame žemyne*. Teroristai yra linkę tapti ankstyvaisiais *Darknet* naudotojais. Jie naudoja virtualiuosius privačius tinklus (VPNs) tam tikriems tikslams, daugiausiai organizavimui ir paruošimui. Maskuodamiesi po „tamsių socialinių“ platformų, kaip *Telegram*, priedanga, jie naudojo šifravimo kodus anonimiškai, pasitelkdami decentralizuotą *web* prigimtį (Alava et al. 2017).

Jie taip pat naudoja ir *mėlynąjį žemyną* – verbavimui, propagandai ir dezinformacijai, nes jiems suteikiama pasaulinė scena įvairioms slaptoms veikloms. Jauni žmonės – jų pagrindiniai taikiniai ir auditorija. Jie naudoja visas skirtingas platformas, kurios yra prieinamos jiems, kaip socialinės medijos, tinklalapiai ir t. t. Taip pat jie pasitelkia profesionalius kokybiškus įrankius esminėms viliojančioms mediatizacijos veikloms (virusiniai video apie nužudytus žurnalistus, modifikuoti videožaidimai ir pan.). Jie gali pritaikyti savo pasakojimus skirtingiems tikslams: perteikti buvimą auka, demonstruoti priklausomybės jauseną, didžiuotis pašaukimu kariauti, utopiniais veiksmais žalai atlyginti. Tyrimas rodo, kad internetas ir socialinė medija neradikalizuoja patys savaime, bet jie yra palankūs puoselėti radikalizaciją, pasitelkiant prijuokimą ir tiesioginį bendravimą kaip *one-on-one messaging*. Jie pristato save labiau kaip atpalaiduojančią aplinką nei persekiojančią jėgą: jie gali sukurti *echo chamber* (aido kamerą) (Kathleen Hall Jamieson knyga „Echo chamber“, 2008 m., apie žmones, kurie yra linkę užsidaryti tinklalapiuose, kuriuose dalijasi tokiomis pačiomis idėjomis); jie gali izoliuoti jaunus žmones *filter bubbles* (filtruojamuose burbuluose) (Pariser 2011); jie gali sukurti kolektyvinę konstrukciją „mes prieš juos“, taip orientuodamiesi į socialines erdves *online* ir *offline* (Weimann 2015).

Jauni ir suaugę žmonės taip pat gali būti įtraukti į tokias interaktyvias draugiškas vartojimui platformas, kurios veikia prielaida, kad kiekvienas gali dalyvauti. Taip paprastai suviliojami propagandos, siužeto teorijos ir klaidingos informacijos, pripildytos ekstremistinio ir kriminalinio turinio, tuo pačiu sukurdami priklausymo „procesui“ jausmą (Weimann 2015). Socialinės medijos gali palengvinti užverbavus radikalizacijos procesą, pasitelkiant taktinius mokymus, šališkumo patvirtinimą (t. y. ankstesnių pasirinkimų vykdymą), duomenų rinkimą ir net atakų planavimą; taip pat skatinti asmeninį dialogą su tais, kurie izoliuoja save nuo *tikrojo pasaulio*

draugų ir gali būti priimami į naują broliją, pripažįstančią jų ideologiją (Alava, Frau-Meigs and Hassan 2017).

Kita vertus, socialinių medijų vaidmuo negali būti atskirtas nuo platesnės medijų ekosistemos konteksto (Hassan et al. 2018). Naujienų žinios ir pramogų medijos taip pat dalinasi atsakomybe, propaguodamos nerimastingus pranešimus ir formuodamos socialinių medijų vaidmenį. Medijos yra linkusios pristatyti šiuos reiškinius kaip vieną iš pagrindinių problemų, nepaaiškinant kitų socialinių priežasčių (pavyzdžiui, religinių nesutarimų, rasizmo, segregacijos, nedarbingumo, jaunimo požiūrio į teisingumą ir kt.) nuostolingumo (Alava, Frau-Meigs and Hassan 2017).

2.2. Dezinformacija mėlynajame žemyne

„Netikrų naujienų“ fenomenas iškilo, patraukdamas viešąjį dėmesį, 2016 metais (JAV prezidento rinkimai, Brexitas), bet iš tikrųjų prasidėjo jau 2012 metais per Obamos rinkimus. Visais šiais atvejais, socialinių medijų platformų, kaip pagrindinių vektorių, susijusių su šiais reiškiniais, vaidmuo buvo tikrinamas, ypač atsižvelgiant į skandalus, kaip *Cambridge Analytica*, ir teismus – *Internet Research Agency* versus Jungtinės Amerikos Valstijos.

Socialinės mėlynojo žemyno medijos buvo kvestionuojamos dėl to, kad jos buvo suvokiamos kaip grėsmė informacijos sąžiningumui, žala pasitikėjimui, nuomonės formavimui ir demokratijai. Gausios asimetrijos egzistuoja tarp Web 1.0 *main stream media* ir Web 2.0 *social media platforms*: išryškėjo skirtumai dėl mokesčių išsipareigojimų, socialinės atsakomybės, reklaminių apribojimų ir visuomeninių paslaugų (susijusių su įvairove, pliuralizmu ir mažumų protekcija). Niekas nekliudo socialiniam medijų dezinformacijos plitimui, judėjimui ir pelnui mėlynajame žemyne. Turint omeny, nuosavybės koncentraciją, savininkų spaudimą ir akcijų kilimą vertybinių popierių biržoje (Frau-Meigs 2018).

Nors tai atrodo kaip labiau mėlynojo žemyno fenomenas, juodajam žemynui taip pat rūpi, kas yra kalbama apie dezinformaciją kaip hibridines grėsmes, t. y. griau-namųjų veiklų mišrą. Pasitelkus konvencionalius ir nekonvencionalius metodus bei įrankius, koordinuotais būdais valstybės veikėjai arba privatūs agentai taikos metu imasi propagandos eskalacijai ir skatina destabilizaciją (*High Level Group Report* 2018). Kiber-hibridinės grėsmės dažniausiai lemia rinkimų sąžiningumą, veikdamos pasitikėjimą institucijomis ir išrinktais atstovais. Kai kurios „nesąžiningos“ valstybės ir privatūs agentai naudoja VPNs ir socialines medijas taip pat, pradėdamos slaptas kampanijas už arba prieš kandidatus. Per socialinių medijų pranešimus paplitusios „melagingos naujienos“ toliau skleidžiamos vartotojų ir *white-washed* („užglaistomomis“) pagrindinių žiniasklaidos priemonių; trolių (tai žmonės, kurie perdavinėja melagingas naujienas ir įtartinas žinutes) ir *bots* (*social bots* – robotai, kurie elgiasi kaip žmonės) pagalba gali sukurti gyvos paramos iliuziją ir galingą

kariauną mažumų idėjoms arba mažumų kandidatams (Frau-Meigs 2018). Radikalizavimo atvejais skaitmeninė ekosistema gali veikti kaip lengvinanti aplinka su *echo chambers* (aido kameromis), filtravimo burbulais, idėjų ir grupių poliarizacija.

2.3. *Susiliejantys rezultatai*

Įžemintų virtualių kontinentų egzistencija kuria išbandymus valstybių suverenitetui, pasižymi kompleksišku ir gali sukelti toli siekiančius padarinius, susijusius su daugialypiais „transverse effect“ informacijos sutrikimais. Kitaip tariant, su tarpvalstybiniais, translingvistiniais ir transmedijiniais interneto tinklų pobūdžiu. Tiesioginis ir netiesioginis *netikrų žinių* poveikis, nors nėra įrodytas tebevykdomų kompleksinių mokslinių tyrimų, gali vesti prie ilgalaikių bauginančių (savęs cenzūravimo) pasekmių kalbos laisvei ir laisvei gauti bei perduoti informaciją, kliudančią ir žalingą demokratiniais procesams. Sunku įrodyti bendras demokratines išlaidas dėl „išblaškymo“ ir fragmentacijos, pasitikėjimo institucijomis bei medijomis trūkumo ir papildomo paradokso – socialinėmis medijomis daugiausia naudojamosi, bet mažiausiai pasitikima.

Dauguma mokslinių tyrimų rezultatų apie radikalizaciją ar dezinformaciją nurodo į poreikį plėtoti populiacijos atsparumą ir poreikį parengti jaunus žmones būti atsakingus ir dėmesingus *online* laisvėms. Sugebėti atskirti faktus nuo fantazijos, teisėtus šaltinius nuo diskredituojančių, tai reikalauja pasiruošimo, kaip ir numatyti būsimus klausimus. Egzistuojančių atsakymų analizė nurodo į savireguliaciją, kaip į pageidaujamą privataus *mass media* ir socialinių medijų sektoriaus veiksmą, kai reguliavimas yra palankus viešojo sektoriaus sprendimas. Edukacija yra labiausiai geidaujamas pilietinio sektoriaus, valstybės ir vartotojų atsakas. Medijų ir informacijos raštingumas yra dar vienas tikėtinas atsakas, siekiant kurti alternatyvius naratyvus, kuriuos skleistų valstybiniai ir kiti sektoriai.

Demokratinis kontekstas sufleruoja, kad su informacijos sutrikimais nereikėtų kovoti „stipriais“ įstatymais (kurie gali nuvesti prie cenzūros), bet verčiau „švelniais“ ir „protingais“ veiksmais (kaip gairės, gero elgesio kodai, geros praktikos ir pan.), kartu su skaidrumu, atskaitingumu, proporcijos ir revizijos mechanizmais. Galiausiai faktų tikrinimas iškilo iš *mass media* ir socialinių medijų kaip naujas atsakas; tuo metu, kai skaitmeninis medijų ir informacijos raštingumas (MIR) pasirodė labiausiai kaip prioritetas visiems sektoriams. Tai turėtų sutelkti kritinį mąstymą, išprovokuoti efektingus alternatyvius pasakojimus, pasiūlyti naujus dalyvavimo modelius ir tai vertėtų daryti įtraukiant daugelį suinteresuotų šalių (skatinant privačias/viešas/pilietines partnerystes).

3. MIR pavojai

MIR reprezentacija kaip panacėja yra ir džiuginanti, ir kelianti nerimą, kai yra stokojama rekuperacijos, kaip atsigavimo nuo pavojų veiksmo, ką turi kitų sferų veikėjai.

3.1. Faktų tikrinimo padidėjimas

Faktų tikrinimas išaugo sukūrus medijų atskaitingumo sistemą – *Media Accountability Systems* (MAS) šalia spaudos tarybų arba etikos institucijų (Bertrand 2003). Poynterio Medijų studijų institutas palengvino procesą, teikdamas kompetencijų normas apie faktų tikrinimą naujam tarptautiniam faktų tikrinimo tinklui (IFCN). Daugumai nacionalinių ir transnacionalinių iniciatyvų reikėjo prisitaikyti prie bendrų „transverse effect“ informacinių sutrikimų.

Keletas tarptautinių faktų tikrinimo iniciatyvų

Citizenevidence.org (Didžioji Britanija): *Amnesty International* ir *YouTube Data Viewer*

Crosscheck (JAV): Pirmojo eskizo projektai rinkimų stebėsenai

FactCheckEU (ES): Europietiška *crowdsourced* platforma vartotojams

Faktabaari (Suomija): Žurnalistai verifikuoja faktus rinkimams

FirstDraftnews.com (JAV): Tikrinimų suderinimas su moksliniais tyrimais

Full Idea Project (Latvija): *Baltic Center for Media Excellence*

InVid (ES): Europietiškas prisijungimas (*plug-in*) patvirtinti *online video*

Reality Check (Didžioji Britanija): BBC programa

RevEye (JAV): Google prisijungimas (*plug-in*) patvirtinti vaizdus

TinEye (Kanada): Internetinis puslapis patikrinti vaizdus

TweetCred (JAV): *Plug-in* (prisijungimas) su patikimumo rezultatais, suteiktas *crowdsourcingo*

Šios iniciatyvos yra susijusios su kibernetikų dalyvavimu ir skiriasi nuo tradicinių žurnalistinių faktų tikrinimo žiniasklaidoje, jos naudoja skaitmeninius įrankius ir gali organizuoti dalyvavimą, arba informacijos išteklių telkimą, kaip viešuosius pirkimus. Sektoriaus veikėjai gali būti arba žurnalistai arba kiti piliečiai (tyrėjai, politikai ir kt.), kurie sukuria įtampą tarp vidinių profesinių procesų ir išorinių – mėgėjų ir pusiau profesionalų – procesų. Socialinių medijų platformos taip pat yra finansuojamos ir remiamos faktų tikrinimo organizacijų, kaip *First Draft* arba *Crosscheck* atveju. Be to, kviesdamos savo vartotojus dalyvauti, jos taip pat plėtoja *machine learning*, kaip *mechaninį mokymą*, susijusį su automatiniu faktų tikrinimu, siekiant rezultatų patikimumo kaip tikslo.

Faktų tikrinimo iniciatyvos vis daugiau pristato save kaip medijų raštingumo praktikos. Žurnalistai „atsisuko“ į mokyklas, kuriose jauniems žmonėms itin pabrėžiama informacijos patikimumo svarba.

Kai kurios MIR „gerosios praktikos“ atremti „netikras naujienas“

Bad News Game (Didžioji Britanija): Žaidimas sukonstruoti „fake news“ (netikras naujienas)

Factbar EDU (Suomija): Žurnalistai mokykloje moko, kaip aptikti klastotes

Info hunter (Prancūzija): Spicce ir Tralalère siūlo pedagoginius įrankius iššifruoti naujienas

Lie Detectors (Belgija, Vokietija): Žurnalistai mokykloje moko, kaip aptikti klastotes

Literacia dos media e jornalismo (Portugalija): Žurnalistai moko pedagogus mokyklose

Mind over Media (JAV, ES): Platforma su *crowdsourcing* strategijomis aptikti propagandą

MOOC DIY MIL (Prancūzija): *Massive Online Open Course* sukurti MIR projektus

News Literacy Project (JAV): Žurnalistai mokyklose moko naujienų raštingumo

Bet faktų tikrinimas gali pasirodyti žurnalistams kaip „aido kameros“, kai jie *talk shop* (kalba apie savo darbą) dažniausiai savo pačių klientams. Jie turi įrodyti savo profesijos naudą ir peržiūrėti savo etikos praktikas bei gaires. Procesas gali būti lyginamas su „Kolumbo efektu“, kuriame vartotojai jau turi atsakymus, kad tai klastotė, nors jie ir mato, kaip žurnalistai organizuoja savo detektyvinį darbą. Tai taip pat leido daugybei sąmokslų teorijų tinklalapių pakenkti rezultatams ir, naudodami juos, vėl vykdyti jų pačių šališką veiklą. Šie apribojimai yra patvirtinti COMPACT ataskaitų, H2020 tiriamojo projekto. Tyrimas nurodė į skaidrumo trūkumą metodologijos požiūriu ir pabrėžė tvarumo problemas, kylančias dėl finansavimo trapumo ir žmogiškųjų išteklių trūkumo, kai akcentuojamas mažas automatizuotų sprendimų naudojimas (Pavleska et al. 2018). MIR būtų žymiai svarbiau, nes šios iniciatyvos ignoruoja turimos praktikos istoriją ir skatina specifinių kompetencijų plėtojimą greta kritinio mąstymo apie naujienas. Toks jų indėlis, nors ir regis naudingas, bet gali būti nuostolingas ilgai: jos prisitraukia fondus, kurie gali priešingu atveju priskirti visaverčiams MIR projektams; iniciatyvos pateikia *one-shot* mokyklų intervencijas be didesnio tęstinio tyrimo, kurios proporcingai neišsiplečia iki nacionalinio lygio ir pasiekia ribotą moksleivių skaičių. „Literacia dos media e jornalismo“ – prasminga ir gera praktika iš Portugalijos nurodo į potencialiai holistines strategijas: siekia įgalinti (*empowering*) pačius mokytojus būti sertifikuotais faktų tikrintojais, nuo pačios pradžios įtraukiant visus dalyvius ir garantuojant valdžios institucijų įsijungimą.

3.2. Socialinių medijų platformų vaidmuo

Socialinių medijų platformos taip pat apropijavo ir pasisavino MIR. Google ir Facebook patys remia savo pačių medijų raštingumo projektus. Pavyzdžiui, Google siūlo projektus Europoje per YouTube kanalą, kaip „Be Internet Awesome“ (vaikams nuo 9 iki 11 metų) arba „Digital Citizenship“ kibernetikos saugumui (www.google.com/safetycenter). Jie gali būti painiojami su operaciniu skaitmeniniu raštingumu (*operational digital literacy*) ir siekia sukurti daugiau verslumo *online*, taip susikoncentruodami ties socialinėmis medijomis, o ne į kritinį mąstymą. Vadinasi, ekspertų rūpestis būtų susijęs su MIR savarankiškumu, kai yra veikiama per privačius sektorius ir dalyvius, kurių misija – ne edukacija, bet užslėpta brendinimo ir marketingo strategija (*the hidden agenda*).

Kaip ir dėl faktų tikrinimo, MIR platformų vaidmuo atrodytų dvipusis: jos gali pateikti galingus išteklius bei įrankius ir tuo pačiu metu *žaisti* su jaunų žmonių dalyvavimu *online* ir įgalinimu (*empowerment*). Bet jie yra linkę ignoruoti šios praktikos istoriją ir specifinių kompetencijų kūrimąsi, įtraukdami kritinį vartojimą (kuris gali potencialiai vesti prie nedalyvavimo ir atsijungimo). Taigi jų indėlis, nors vertingas ir tinkamas, gali tapti nuostolingu ilgainiui; MIR turi tokią paramą, kad jie gali paspartinti lėtą vertybių ir kompetencijų augimą, turėdami mokyklose sparčius MIR instrumentus ir operacines strategijas.

Visapusiškas MIR pripažinimas ir teisėtumas patraukia dėmesį ir į tai, kaip organizacija yra vykdoma ir nepriklausoma nuo kitų platformų, nors tyrėjai ir susiduria su tais pačiais pavojais ir šioje praktikoje, kai platformos finansuoja daugelį MIR kuruojamų projektų. Savarankiško išmanymo ir tobulėjimo sistema lieka pagrindiniu tikslu *sveikam* ir nepriklausomam MIR tyrimų laukui, kuris nustato savo paties veiklos planą ir metodologijų bei diskusijų pasirinkimą. Klausimas dėl prieigos prie platformų duomenų yra lemiamas, jeigu MIR ketina pateikti įrodymus apie informacijos sutrikimus, produkciją, gavimą ir plėtimąsi (Frau-Meigs 2019). Taip pat labai svarbu sumažinti norą kurti istorijas (*storytelling*) užsiėmusiems „netikromis naujienomis“ ir pasiūlyti patrauklius alternatyvius (*counter*) naratyvus kaip atsaką, naudojant kritinį mąstymą ir mažinant kognityvinius poslinkius, kuriais dezinformacija remiasi. Tokiu būdu, MIR gali padėti atpažinti kognityvinius poslinkius savyje ir kituose, taip pat atskleisti žurnalistikos ir *sveikos* demokratijos su *online* laisvėmis, prie kurių prisideda ir socialinių medijų platformos, naudą.

4. MIR galimybės

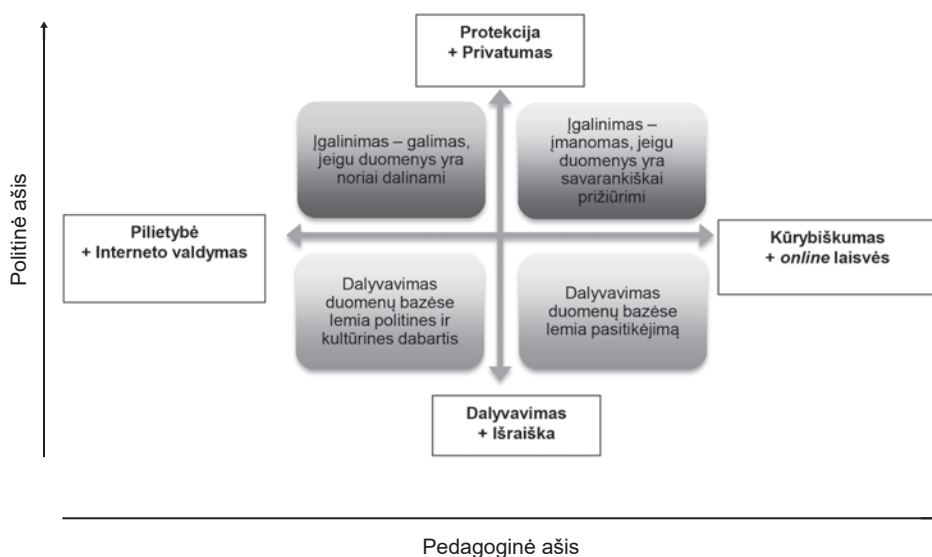
Kaupiamosios informacijos sutrikimai yra kaip galimybė geriau suprasti dabartinę situaciją, kurioje egzistuoja duomenų poveikio medija ir medijos poveikio

duomenys. Vartotojų atstovavimas, jų poreikiai ir praktikos negali būti atskiriamos nuo platformų dizainų ir apribojimų (algoritmai, *interfaces*, paslaugų teikimo sąlygos ir t. t.), nuo nuosavybės klausimų (verslo modeliai, nepatentuotos alternatyvos) ir nuo reguliavimo problemų (*sunkus įstatymas versus lengvas įstatymas*, valstybė *versus* valdžia), kaip ir siūlo *įžemintų virtualių kontinentų* egzistavimas.

4.1. Prisijungęs MIR

MIR pasikeitė nuo ankstyvosios iki-skaitmeninės stadijos, kai daugiausia buvo susitelkta ties rašytine spauda ir televizija. Ji praturtėjo trimis informacijos kultūromis (naujienuis, *docs* (dokumentų redagavimu) ir duomenimis), ir tai turi būti tikrinama *information 1.0 (legacy media online)* ir *information 2.0 (pure player social media)* ir videožaidimai). Taip pat ji turi darbuotis su turiniu ir komentarais, su auditorija ir bendruomenėmis, ir su tuo, kaip duomenų *kasyba* veikia komunikacijos procesus (profilavimą, algoritmus, redagavimo programas). Ši transmedijos situacija yra taip pat transsieninė (*transborder*) situacija ir reikalauja MIR naudoti transraštingumus (*transliteracies*), spręsti plėtojamus skaitymo būdus (nuo knygų iki *wiki*) ir rašymo (nuo tekstų iki multimedijos produkcijos).

Reaguodama į sprendimus, MIR padidino savo pačių epistemologiją ir papildė savąjį tyrimų klausimą. Epistemologijos terminuose jie *išaugo* laike aplink *dvi ašis*, kurios apibūdina ir atsiskiria nuo kitų mokymosi ir tyrimo sričių: pedagoginė inovacija kaip kūrybinė ašis ir politinio bei kritinio suvokimo ašis (4 skaidrė). Jos abi yra susijusios su jaunų žmonių *igalinimu* ir jų dalyvavimu svarstomose problemose, susijusiose su jų veikla turinio produkcijoje ir kuriant bei formuojant pilietišką nuomonę.

Kritinį mąstymą taikant politikos, kultūros ir visuomenės sferoms, MIR taip pat sukūrė jų pačių tiriamųjų klausimų ir diskusijų rinkinį, besiremiantį visuomenės interesais, tokiais kaip mažumų apsauga, gerovė *on line* ir *off-line*, privatumas ir laisvės (išraiška, nuomonė, mobilumas ir pan.). Tokie specifiskumai leidžia MIR tapti viena tinkamiausių sričių adresuoti ginčytinus informacijos sutrikimų klausimus, kviečia gelbėti radikalizmo ir dezinformacijos pasireiškimus šiose galios struktūrose. Faktiškai šios problemos yra didesnės „žalingo turinio ir žalingo elgesio“ paradigmos dalis (Millwood-Hargrave 2006), atsižvelgiant į smurto, pornografijos, priekabiavimo svarstomas problemas... Tokios aktualios problemos skatino kurti strategijas – kaip apsaugoti jaunimą. Tai buvo MIR tyrimų klasika, ypač receptijos srityje (televizijos kuriamo smurto pasekmės jaunimui, medijų pervartojimas, nenumatyti videožaidimų padariniai ir kt.). Dėl judėjimų tarp *įžemintų virtualių kontinentų* tai peraugo į *online* žalą jaunimui, pagausėjo radikalizacijos *online* pasekmių ir sustiprėjo propagandos poveikis viešajai nuomonei.

4.2. MIR ir paradigmos pasikeitimai dėl informacinių sutrikimų

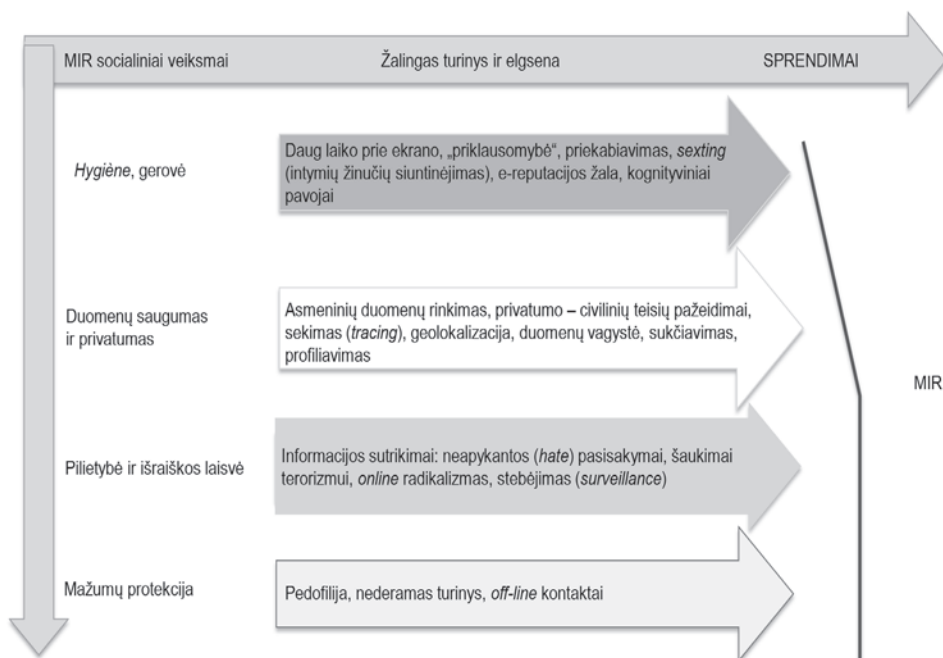
Galų gale MIR yra tobulai susikūrusi teikti išsamų informacinių sutrikimų vaizdą ir talpinti juos visoje klaidingos informacijos (*mal-information*) ekosistemoje, priešdėlis „mal-“ yra kaip užuomina apie tris dabartinių blygybių *online* dimensijas: žmogiškasis piktavališkumas (*malvolence*), industrinis piktnaudžiavimas (*mal-practice*) ir technologinės kenkėjiškos programos (*malware*) (5 skaidrė). Piktavališkumas yra paplitęs, nes dezinformacijos retorikos ir motyvacijos varikliai yra sužmoginti ir skatina sąmokslą, destabilizaciją ir t. t. Piktnaudžiavimas yra paplitęs, nes sutrikimų

kūrėjai ir vartotojai gali įpiniginti juos – naudodami įprastines verslo schemas – reklamų *online* ir profiliavimo algoritmų galią. Kenkėjiškų programų daugėja, nes vis daugiau robotizuojami įrankiai yra pasiekiami išilaužimui ir organizuotai kontrolei (*astro-turfing*), taip pat ir užimant informacijos sistemas, nežinant jų vartotojams (Frau-Meigs 2018).

Klaidinimas pasinaudoja trimis informacijos kultūromis (naujienomis, dokumentais, duomenimis): naujienos gali būti netikros, dokumentai gali būti modifikuoti be jokių matomų pėdsakų, duomenys gali būti *trumped* (nustebinti turimu koziriu, kaip kortų žaidime) robotų, vaidinančių žmones ir perduodančių daugiau turinio nei kiti. Tam reikia gandų, satyros, miesto legendų ir t. t., kad paskleistų abejones apie žmonių tikėjimą, institucijas ir galiausiai vertybių sistemas. Tai jau reikštų grėsmę demokratiniais režimams, kurie yra pagrįsti patikima informacija ir medijomis.

MIR gali pateikti informacijos sutrikimų žemėlapius ir klasifikacijas platesnė žalingų turinių ir elgsenų veiklos srityje (6 skaidrė). Viena jų svarstomų problemų – pilietybės visuomenėje klausimas, susijęs su *online* ir *offline* laisvėmis, būtent išraiškos galimybe. Jos giminiuojasi su žalos „pilkąja zona“, kuri – draudžiama arba neteisėta daugelyje šalių, išskyrus ES žmogaus teisių viziją, kurioje orumo sąvoka yra linkusi dominuoti aukščiau išraiškos laisvės sąvokos. Tuo pačiu jos susimaišo su neapykantos kalba ir su kitais netinkamais diskursais apie terorizmą ir rasizmą elgsenomis.

Teikdami išsamius pagrįstus modelius ir žemėlapius, MIR sukuria galimybę giliau suvokti išsamesnį paveikslą ir dėl tos priežasties slopinti kylančias medijų panikas. Siūlomos pedagoginės strategijos kurtų jaunų žmonių atsparumą, naudojant diversifikuotas atmetimo technikas ir alternatyvius (*counter*) pasakojimus, kurie neatstumia atpažįstamos *klaidingos informacijos*, bet grąžina ją atgal į prieštarų debatų erdvę, apgyvendindami atsakingai tris virtualius kontinentus.

4.3. MIR darbotvarkės link

Europos Sąjunga, atrodo, suprato šį MIR vaidmenį ir priskyrė MIR DG-Connect padaliniui, atsakingui už skaitmeninę veiklą (ne taip, kaip buvo tikimasi, už švietimą ir kultūrą). Naujai peržiūrėta *Audio Visual Media Services* direktyva (2018) atnaujino MIR vaidmenį, kuris buvo tapęs šalutiniu, kalbant apie operacinius skaitmeninius įgūdžius ir kodavimus. Direktyva nurodė medijų edukaciją (*Media Education*) kaip privalomą valstybėse narėse (33 straipsnis), skatindami jas imtis priemonių tobulinant medijų raštingumo įgūdžius. Papildomai, video dalinimosi platformos turi įsipareigoti teikti efektyvias medijų raštingumo priemones bei įrankius ir kelti vartotojų sąmoningumą šioms priemonėms ir įrankiams (28b straipsnis). Visas direktyvas reikia suderinti su ES valstybių narių galiojančiais įstatymais.

Tačiau tyrimas rodo, kad MIR kenčia nuo tam tikrų apribojimų, kurie trukdo jos veiksmingumui atremti *mal*-informaciją ir pranešti apie informacijos sutrikimus, tuo pačiu metu teikiant pagrindines kultūrinės žinias apie *ižemintus virtualius kontinentus*:

- matomumo trūkumas mokymo programose ir MIR integracijos nebuvimas nustato kitų disciplinų kompetencijas;
- mokytojų rengimo stygius pradinėje ar tolesnėje pakopoje, kuris neparengia pedagogų, galinčių naudotis senais ar naujais *mal*-informacijos mechanizmais;
- nesant atpažinimo universitetiniame lygmenyje, tai galėtų išspręsti reikiami tyrimai;
- valdymo trūkumas visuose ministerijų lygiuose, kur koregulavimo mechanizmai koordinuoja nacionalinių tarnybų, edukatorių ir tyrėjų darbą;
- nuolatinis finansavimo deficitas ir auditinis vertinimas, kuris trukdo įrodyti „prasmingos praktikos“ efektyvumą ir perkeliamumą (Frau-Meigs et al. 2017).

Tie suvaržymai nurodo į atvirkštinę darbotvarkę, arba veiksmų planą, ir jie turi būti sustyguoti MIR ir išplatinti už „prasmingos praktikos“ ribų:

- matomumo mokymo programose trūkumas galėtų būti sumažintas – darant MIR pagrindinių mokymo programų jauniems žmonėms mokyklose dalimi, nuo K1 į K12;
- nepakankamas mokytojų rengimas gali būti išspręstas, MIR dalyvaujant reikalingų kompetencijų įgijime, įvertintomis PISA, taip pat įgauti daugiau matomumo ir teisėtumo, leidžiant mokytojams susidurti su tomis programomis;
- atpažinimo universitetiniu lygiu nebuvimas gali būti sumažintas geresniu tarp vidurinio ir aukštojo mokslo institucijų bendradarbiavimu, jei mokytojo ruošimo programos taps pagrindiniu tikslu, tyrimas taip pat turės naudos, bus galima testuoti ir stebėti naujas pedagogikas, ir teikti naujus atsakymus *mal*-informacijai;
- valdymo trūkumas visuose ministerijų lygiuose – prašo agentūrų, kurios prižiūri skaitmeninę edukaciją tarp sektoriniu būdu sukūrimo arba perkrovimo (kai tai egzistuoja);
- nuolatinis, pastovus finansavimo stygius ir auditinis vertinimas yra valstybių atsakomybė, kai pradėdama vertinti atakų rizikas demokratijai, informacijos ir rinkimų integralumui. *Social Media Platforms* apmokestinimas gali neabejotinai užtikrinti, kad bus siekiama spręsti problemas.

Apibendrinant MIR reikia įsitvirtinti kaip vienam pagrindinių transraštingumo modelių, įvaldant minkštuosius (*soft*) įgūdžius XXI amžiaus kibernetinėje eroje. MIR turi būti talpinamas bendroje informacijos apie skaitmenines žmonijos ir kūrybines industrijas kultūros vizijoje. Pavyzdžiui, demonstruojant tokį sistemų pasikeitimą – 2019 metais Sorbonne Nouvelle universitetas sukūrė MILCITIZEN, pirmąją magistro programą MIR – informacijos sutrikimai ir *Digital Citizenship* (skaitmeninė pilietybė). Ši programa atsidūrė tarp kylančių „Digital Humanities“ mokslinių sferų, suglaudinant transdisciplininę MIR dimensiją, susikertančią su informacija ir komunikacijos mokslais, medių studijomis, edukacija, politiniais mokslais ir valstybės studijomis. Tokios iniciatyvos nurodo į reikiamybę persikrauti ir perrengti MIR, žvelgiant į „*Information Society*“ ateities viziją, ir prašoma visų veikėjų derinimo tam, kad būtų skatinamos demokratinės vertybės kibernetikos eroje.

Literatūra

- Alava, Séraphin, Frau-Meigs, Divina, Hassan, Ghayda. 2017. *Social Media and the Radicalization of Youth in the Digital Era*. Paris: UNESCO.
- Benkler, Yochai. 2000. From Consumers to Users: Shifting the Deeper Structures of Regulation Towards Sustainable Commons and User Access. In: *Federal Communications Law Journal*, Vol. 52, Issue 3, p. 561–579. Prieiga per internetą: <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:12956314>

- Bertrand, C-J (ed.). 2003. *An Arsenal of Democracy: Media Accountability Systems*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- EU High Level Expert Group on Fake News and Online Disinformation. 2018. In: *A Multi-dimensional Approach to Disinformation*, Brussels: European Commission. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>
- Frau-Meigs, Divina. 2018. *Societal Cost of “Fake News” in the Single Digital Market*. Brussels: European Parliament, 2018. Prieiga per internetą: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/626087/IPOL_STU\(2018\)626087_EN.pdf#MCO](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/626087/IPOL_STU(2018)626087_EN.pdf#MCO)
- Frau-Meigs, Divina. 2011. *Media Matters in the Cultural Contradictions of the Information Society*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Frau-Meigs, Divina; O’Neill, Brian; Soriani, Alessandro; Tomé, Vitor. 2017. *Digital Citizenship Education: Overview and New Perspectives*. Strasbourg: Council of Europe. Prieiga per internetą: <https://book.coe.int/usd/en/human-rights-democratic-citizenship-and-interculturalism/7451-digital-citizenship-education-volume-1-overview-and-new-perspectives.html>
- Frau-Meigs, D. Velez, I. and Flores-Michel J. 2017. *Public Policies on Media and Information Literacy in Europe: Cross-country Comparisons*. London: Routledge.
- Hassan, Ghayda; Brouillette-Alarie, Sebastien; Alava, Seraphin; Frau-Meigs, Divina; Lavoie, Lyssiane; Fetiu, Arber; Varela, Wynnpaul; Borokhovski, Evgueni; Venkatesh, Vivek; Rousseau, Cecile; Sieckelincq, Stijn. 2018. Exposure to Extremist Online Content Could Lead to Violent Radicalization: A Systematic Review of Empirical Evidence. In: *International Journal of Developmental Sciences*, 12 (7), p. 1–18.
- Millwood Hargrave, A. and Livingstone, S. 2006. *Harm and Offence in Media Content: A Review of the Evidence*. Bristol: Intellect.
- Moeglin, Pierre. 2007. Des modèles socio-économiques en mutation. In: Philippe Bouquillion, Yolande Combès (dir.), *Les industries de la culture et de la communication en mutation*. Paris: L’Harmattan, p. 151–162.
- Pariser, Eli. 2011. *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. New York: Penguin.
- Pavleska, Tanja; Školkay, Andrej; Zankova, Bissera; Ribeiro, Nelson; Bechmann Anja. 2018. *Performance Analysis of Fact-checking Organizations and Initiatives in Europe: a Critical Overview of Online Platforms Fighting Fake News*. COMPACT Report 2018. Prieiga per internetą: http://compact-media.eu/wp-content/uploads/2018/04/Performance-assessment-of-fact-checking-organizations_A-critical-overview-Full-Research-1-1.pdf
- Quilliam foundation. “Documenting the Virtual Caliphate”, October 2015. Prieiga per internetą: <http://www.quilliaminternational.com/wp-content/uploads/2015/10/FINAL-documenting-the-virtual-caliphate.pdf>
- Weimann, G. 2015. Terrorist Migration to Social Media. In: *Georgetown Journal of International Affairs*, 161, p. 180–187.

Information disorders: Risks and opportunities for Digital Media and Information Literacy?

Summary

Keywords: social media, Media and information literacy, disinformation, fact-checking, epistemology

This paper analyzes the major changes created by the “social turn” i.e. the emergence of social media. It presents the drastic change of ecosystem created by the three “continents” of the Internet. This sets up the context of deployment for “information disorders” such as radicalisation and disinformation. The analysis then considers the risks and opportunities for Media and Information Literacy: on the one hand, the rise of fact-checking and the increasing interference of social media platforms; on the other hand, the augmentation of the MIL epistemology and the MIL paradigm shift entailed by information disorders. It concludes on an agenda for MIL in XXIst century.